

**Genrer and scenarier: att förstå och klassificera
vardagssamtal**

av

Michael McCarthy

© M J McCarthy 2003

All spoken extracts © Cambridge University Press 2003

Översättning: Helena Wiklund

Genrer och scenarier – en systematisk syn på talat språk

1 Tanken bakom “genre”

1.1 Skrivna och talade “texter”

Att arbeta med skrivna texter är relativt enkelt. Vi vet vad en text är (den börjar troligtvis med en rubrik, innehåller meningar och stycken, har ett definitivt slut osv.). Man kan också definiera texter efter källa (tidningsartiklar, romaner, affärsbrev, restaurangmenyer osv.) och enligt de huvudsakliga funktionerna (berättande, argumenterande, beskrivande, instruktioner, information, osv.).

Talspråk är mycket mer komplicerat, speciellt vardagssamtal. En del former av talspråk (vanligtvis de mer formella) kan delas upp och klassificeras (kyrkopredikningar, middagstal, radio/TV-intervjuer) men det mesta av det vi gör med det talade språket i vardagslivet är mindre strukturerat och mindre organiserat än ovan nämnda former. Det vi kallar informella och sociala samtal kan röra det mesta, vi kan diskutera olika ämnen och gå vidare till nya, berätta historier, utbyta åsikter, prata medan vi lagar mat eller lastar bilen, prata med obekanta på flygplan och tåg, tala i telefon osv.

Vi utför också vanliga vardagssysslor, såsom att köpa saker i affärer, gå på banken, söka information på resebyrå, gå till frisören, åka buss och tunnelbana osv. Så hur bestämmer man vad som är en “text” i talspråk, och hur klassificerar man talade “texter”? Finns det verkligen någon anledning att göra det eller något behov av det inom språkundervisningen?

1.2 Att använda “genre” för att hantera muntlig interaktion

ett sätt att lösa problemen med att definiera en “text” i talspråk, är att fråga “Vilka genrer finns med i just denna interaktion eller samling interaktioner, som har spelats in”? “Genre” betyder “**typ** av samtal”. Hur delar man upp de olika typerna?

Låt oss ta ett exempel. Här följer ett utdrag ur ett autentiskt samtal, inspelat på en damfrisörsalong i norra England. Kunden har just satt sig i frisörstolen.

Hairdresser	Are you all right?
Client	I'm fine thanks and you?
Hairdresser	I'm fine thank you, yes. [Client [Laughs]] Are we cutting it as normal or anything different or?
Client	Erm any suggestions or [laughs]?
Hairdresser	I always ask you that [laughs]. Without touching the back+
Client	~ Ya.
Hairdresser	+I mean you could go very wispy into the neck and sort of have a wedge.
Client	Yeah.
Hairdresser	Keep that back wedge, keep that very into the neck, like, sort of, wedge.

Följande viktiga saker är tydliga här:

1 Stämningen är överlag informell (de börjar med att fråga “hur är det”, de skrattar och ordvalet är informellt, “we” och “wispy” och “ya”). Det sociala förhållandet är en del av samtalet och påverkar deras språk från första stund och fortsätter att göra det under hela samtalet.

2 Den informella stilen till trots finns det ett bestämt mål – att klippa håret på kunden, de kan inte slösa tid på att prata i evighet om väder, politik eller beskriva det nya huset för varandra, efter ett kort “hej” sätter de igång. Detta är ett UPPGIFTSORIENTERAT samtal, inte ett informellt, socialt samtal vänner emellan.

3 De verkar vana vid en “rutin” – (*Are we doing this as per normal? I always ask you that*). Samtalet är ingen ny, unik upplevelse, de har gått igenom proceduren förr och vet vad de har att vänta. De har ett färdigt SCENARIO i åtanke. Detta är en mycket stor och viktig aspekt på genre.

4 Detta är ett samtal där behandlade samtalsämnen existerar här och nu. Ordet “hair” kommer inte upp, man refererar till “it” (*Are we cutting it...*). Det finns referenser till “the back”, “that wedge” och så vidare. Talarna vet vad det handlar om. Språket används för att stödja agerandet. Denna typ av samtal kan kallas SPRÅK-UNDER-AKTIVITET.

5 “Meningarna” är inte välformulerade och fullständiga som i skriftligt och formellt språk. Frågorna avslutas inte utan hejdas på halva vägen. (*Are we cutting it as normal or anything different or ...? Any suggestions or ... Jämför med svenska som vanligt eller ...?*) Frisörskans slutkommentar tycks inte ha ett finit verb med subjekt (“keep that back wedge” – är det infinitiv utan *att?* imperativ? bara talspråk för verbets grundform?). Men inget av detta

är ovanligt eller problematiskt, det är det talade språkets grammatik som har utvecklats för att hantera olika typer av interaktion.

Fem aspekter på detta samtal avslöjar de grundläggande karaktärsdragen för en genre:

- 1 Varje samtalsgenre påverkas av förhållandet mellan deltagarna.
- 2 Varje genre påverkas av målet för interaktionen.
- 3 Varje genre påverkas av normala eller förväntade sekvenser och rutiner (låt oss kalla dem **scenarier**).
- 4 Varje genre påverkas av typ av sammanhang och miljö: här är det “språk-underaktivitet” och det är ett möte i servicesektorn. Möten i servicesektorn innehåller ofta aktivitet (prova kläder, fylla i blanketter). Alla möten i servicesektorn innehåller dock inte den typen av aktivitet (diskussion med advokat). Somliga innehåller både aktivitet och samtal (hos läkaren –först diskuterar man med läkaren sedan kan en “aktivitet” ta vid i form av en undersökning).
- 5 Varje genre påverkas av den grammatik och det ordförråd som har blivit typiskt för just den genren.

Sammanfattningsvis kan man nu börja särskilja olika typer av talspråksinteraktion (genrer) genom att svara på följande frågor:

- Vilket är det **sociala förhållandet** mellan talarna (vänner, bekanta, främlingar, tjänsteutövare-kund, lärare-elev, arbetskamrater, osv.)?
- Vilket är samtals **mål** (att utbyta åsikter, fullgöra en uppgift, berätta en historia, lära känna varandra, ta ett beslut osv.)?
- Vilket är det troliga **scenariet** (den typiska händelseutvecklingen på en frisörsalong, på en restaurang, på en middag, när man bokar biljett osv.)?
- Vilket är **sammanhanget** och **miljön** (Utför de en fysisk uppgift, såsom att flytta möbler, sker mötet ansikte mot ansikte eller rör det sig om ett telefonsamtal, är det en intervju i sändning, i ett klassrum eller på ett kontor)?
- Vilka är de **språkliga dragen** karaktäristiska för just denna händelse (vilken typ av grammatik, ordförråd används)?

När alla dessa frågor besvarats, kan det samtalsflöde som spelats in klassificeras i användbara bitar som representerar de olika genrer människor använder i vardagslivet. Detta skiljer sig mycket från den uppfattning om “texter” vi har för skrivna texter. En del av talspråksutdragen

kommer att vara en del av längre samtal och grundas på VAD som händer (kanske kan man sålla bort alla historier från olika sociala samtal och klassificera dem som en egen typ: *socialt berättande*). Det är också tydligt att en del samtal består av en blandning av genrer: man kan dra ett skämt när man sitter hos frisören, eller ta en paus i ett samtal för att hämta mat och dryck som serveras innan man återkommer till det ursprungliga samtalet. Allt finns då inspelat på ett och samma band, allt är delar av ett och samma samtal men eventuellt med olika "texter" för oss som arbetar med språk.

2 Scenarier

Ordet scenario betyder alltså det förväntade händelseförloppet i samtal. Modersmålstalare vet hur den kulturella egenarten fungerar, vad som brukar finnas med i olika typer av samtal, och i vilken ordning. Om man t ex är britt eller irländare, kan man med säkerhet förutsäga att ordningen kommer att se ut ungefär så här när man beställer en öl på puben:

1	Fånga bartenderns uppmärksamhet
2	Be om en öl
3	Få en öl
4	Betala
5	Dricka

I Spanien och många andra länder och kulturer kan proceduren se annorlunda ut:

1	Fånga bartenderns uppmärksamhet eller kalla på honom/henne
2	Be om en öl
3	Få en öl
4	Dricka
5	Betala

Observera dessa skillnader, och vad de innebär. Man kan t ex stöta på problem om man som utlänning i Storbritannien kallar på bartendern med ett verb i imperativ. Man skulle helt säkert stöta på problem om man tog för givet att man kan vänta med att betala tills man ska gå! Det kan också finnas skillnader när det gäller hur ofta man använder ord såsom *please* och *thank you*: I Storbritannien dyker dessa ord vanligtvis upp i alla steg i scenariet eftersom de används som markörer i de olika stadierna i scenariet (det vore fel att tro att briter är

översvallande och artiga i överkant). Att det inte finns ett ord som motsvarar *please* i svenska upplevs ofta som problematiskt för briter. De tycker att det känns konstigt att inte kunna använda ett dylikt ord i servicesammanhang. På svenska finns det andra sätt att uttrycka samma funktion (*Du kan väl, var snäll, etc.*). Det finns också andra förväntningar på när och hur ofta sådant förekommer. Det är därför scenarier är viktiga, de hjälper inte bara till att förutsäga de olika stadierna i ett samtal och de olika typerna av språk som är inblandade, de är också ett uttryck för kulturen. Språkbruk kan aldrig skiljas från kultur, och kulturen visar sig i hur vi relaterar till människor och hur de sammanhang ser ut där möten uppstår. Här är några andra scenarier. På en restaurang skulle ett möte kunna se ut så här:

1	Gå in och ta ett bord
2	Få menyn och titta på den
3	Beställa
4	Äta
5	Be om notan och få notan
6	Gå därifrån

Så långt, allt gott. Men hur kan ett sådant scenario vara uppbyggt? Ja, man måste filtrera det genom den kunskap man har om genrer, och vi återkommer till de centrala frågorna i del 1 ovan:

- Vilket är det **sociala förhållandet** mellan talarna? Kunderna kan vara vänner eller arbetskamrater, men det är troligt att den anställda i servicesektorn är obekant.
- Vilket är **målet för interaktionen**? Att äta sig mätt? Ja, men kanske också att ha trevligt, att lära känna varandra bättre, kanske att fira något, anledningar som är lika viktiga som (eller viktigare än) att fylla magen med mat!
- Vilket är det troliga **scenariet**? (se de 6 stegen i scenariet ovan) Detta kan variera från kultur till kultur. I USA t ex kan kunden få en detaljerad utläggning om dagens rätter av kyparen innan de ens tittar på menyn, kunden kanske förväntas beställa dryck innan de tittar på menyn, man kanske måste fråga någon hur det fungerar med drinks i landet osv. Kanske uppstår en diskussion om/hur notan ska delas innan man betalar.
- Vilket är **sammanhanget** och **miljön**? Enskilt, en stor grupp, där undergrupper oundvikligen uppstår med egna samtal, men hela gruppen kan också samtala ibland. Man kanske förväntas sitta med sin partner (Storbritannien) eller med bordsplacering (som ofta är fallet i Sverige).

- Vilka är de **språkliga dragen** typiska för just detta sammanhang? Det kan finnas många reducerade och elliptiska, eller mycket detaljerade, yttranden. Kyparen kanske säger “Ready to order?” istället för “Are you ready to order now?”. På en mer formell restaurang kan det vara bättre att säga “Could we have the bill now please”, hellre än “The bill, please”. Om man själv betalar för sin måltid, kanske man säger “I’m having the chicken” eller “I’m going to have the chicken”. Om någon annan betalar skulle man nog säga “I think I’ll have the chicken” – så genrekänslig är grammatiken!

Om man tittar ännu närmare på scenariet, upptäcker man troligtvis att olika typer av språk uppstår i olika stadier.

Språket i “mötet i servicesektorn” innebär att man noga iakttar och följer kulturella konventioner (som tidigare nämnts i mötet på puben avskyr brittisk engelska verbets imperativform vid sådana möten – medan imperativ accepteras i andra kulturer).

- Under fasen “titta på menyn” är människor inte tysta, de pratar, säger vad de tycker om rätterna, frågar vad de andra ska välja. Inget av detta är NÖDVÄNDIGT för själva handlingen att beställa och äta (vad vi kan kalla de **operativa** dragen i scenariet) men det är en viktig aspekt på det sociala samspelet (som vi kan kalla de **interagerande dragen** i scenariet).

Titta på detta utdrag från ett samtal mellan två unga väninnor på en livlig restaurang i amerikansk stil i London. De tittar på menyn (på menyn finns en hamburgare som kallas “An Old Timer”):

Sally	I'm gonna have er ... an Old Timer with cheese, I am.
Jane	What's that?
Sally	Old Timer burger, but I'm gonna have cheese with it.
Jane	Oh right, I'm gonna have, I think I'm gonna have a veggy one with barbecue sauce on it.
Sally	Mm, are you gonna have a starter, what you gonna have?
Jane	Yeah ... I'm trying not to have nachos.
	[5 seconds silence]
Jane	I'm either gonna have nachos, buffalo wings or potato skins.
	[11 seconds silence]
Sally	I'm gonna have the deep fried mushrooms, you like mushrooms, don't you?
	[3 seconds silence]
Jane	I'm gonna have to have nachos, I'm addicted to it ...

Här ser man att:

- Kvinnorna pratar om rätterna och vad de ska välja. De involverar varandra i valet. Beslutsprocessen är ett samarbete, den avgörs inte i avskildhet.
- Tystnad förekommer (tom en på 11 sekunder). Det fungerar eftersom de läser menyerna mellan samtalen. Försök vara tyst i 11 sekunder under ett telefonsamtal med en vän! Den på andra sidan tråden kommer att fråga om du är kvar, om allt är som det ska.

Scenarier är alltså viktiga, och mycket användbara när man gör undervisningsmaterial och muntliga tester, eftersom de gör det möjligt att komma åt de betydelsefulla faktorerna som formar genren.

3 Vilka genrer och scenarier finns i vardagssamtal?

Här är en lista på ofta förekommande **makrogenrer** i vardagssamtal (paraplytermer som täcker ett flertal specifika genrer). Det är naturligtvis inte en fullständig lista, och en del människor ägnar sig åt specialiserade genrer (om man är troende kan man ägna sig åt gudstjänstordningar, predikan och andra specialiserade genrer i talat språk, om man är affärsman kan man ägna sig åt ekonomiska förhandlingar osv.):

genrenamn	förhållande/mål/miljö/scenarier, etc.	kommentar
Identifierande	Sociala samtal när människor lär känna varandra, etablerar och bibehåller sociala identiteter. (Hi, I'm Mike, you must be Jim ...)	Mycket viktigt för språkinlärare. Innehåller sociala frågor så som när man presenterar sig. Kan man fråga hur mycket någon betalade för något osv.?
Rapportering och berättande	Innehåller många olika typer, från nyhetsrapportering till personliga anekdoter, berätta roliga historier, prata om gemensamma minnen, berätta om personliga problem, etc.	Återigen viktigt för språkinlärare, att veta hur man ska bete sig som <u>sändare/mottagare</u>
Åsiktsutbyte	Alla sorters diskussioner och argumentation men också observationer-kommentarer i	Viktigt för språkinlärare eftersom det kan vara

	vardagen ("Titta på killen därborta – visst ser han konstig ut?") utbyta åsikter om mat, platser, musik osv.	nödvärdigt att tona ner och bädda in åsikter, vara känslig gentemot andras kulturer osv.
Beslutstagande	Alla sorters beslut och gemensamma överenskommelser: bestämma vad man ska köpa, vad man ska ha på sig/äta, ta stora beslut t ex i affärssammanhang. Scenarier i denna genre kan innefatta utbyte av åsikter/idéer, utvärdera lösningar, nå kompromisser osv.	Återigen handlar det om behovet av att respektera andras tankar och åsikter, vissa kulturer respekterar att man uttrycker sig rakt medan andra respekterar motsatsen (vissa asiatiska kulturer)
Språk under aktivitet	Alla sorters fysisk aktivitet där språk används, att lasta bilen, laga mat, möblera ett rum osv. Scenarierna innefattar beslut-på-plats, många syftningar på "här-och-nu", att fullgöra uppgiften steg för steg.	Kräver mycket kunskap om hur syftningar är bundna till sammanhang (där borta, här, på baksidan, uppochner) och kunskap om användning av reducerat och elliptiskt språk
Möten i servicesektorn	Samtal i affärer, på restauranger, banker, resebyråer, beställa produkter och tjänster på telefon. Scenarier som brukar vara relativt förutsägbara.	Förutsägbara men kulturellt olika scenarier
Anvisningar	Instruktioner och information som gör det möjligt att fullgöra en uppgift eller syssla, t ex förklara hur man använder en kamera eller dator, information via högtalare på allmänna platser, beskriva vägen osv. (se nedan)	Viktigt för språkinlärare eftersom följden kan vara avgörande (man kan missa planet, eller inte ha de rätta dokumenten!)

Det vi kallar **informella samtal** är egentligen vanligtvis en blandning av vissa eller alla makrogenrer. Det är därför de kallas “informella” eftersom de inte har en förutbestämd eller förutsägbar följd. Det finns inget bestämt scenario för “samtal med min bästa vän”, samtalet går för det mesta från det ena till det andra, ibland med åsiktsutbyte, ibland innehåller de historier, saker man ska göra gemensamt etc.

4 Några fler exempel

Här följer ett utdrag från ett personligt sammanhang: en bror och en syster är hemma tillsammans, de packar tillsammans åt systemen som ska läsa på universitet på annan ort.

Sister	Mm can we try and get this stuff downstairs?
Brother	Well you take that ... so is this styling brush going in or, it won't go in will it?
Sister	Which one? ... I'm gonna use it.
Brother	Oh right so you want it left up here?
Sister	Yeah
(14 seconds silence)	
Sister	Cos I got things like plates and ...
Brother	I'll leave the stereo somewhere where you can't find it okay!
Sister	I'm not going without that!
(4 seconds silence)	
Sister	Helen's just gonna go “Right ...
Brother	Don't you look after it? it's all dusty.
Sister	I'm wearing this.
Brother	Oh yeah, I was gonna take them down actually,

Detta är språk-under-aktivitet. Scenariet följer ett förutsägbart mönster när brodern frågar vad han ska göra med sakerna, och sedan gör det när han fått svar från systemen. Nivån på den gemensamma kunskapen är ofta mycket hög när två personer känner varandra väl och utför en uppgift tillsammans. I detta fall är graden av gemensam kunskap hög när det gäller den omedelbara fysiska omgivningen (men lägre när det gäller målet, alltså exakt vad som ska packas, där brodern måste fråga systemen och hon i sin tur måste avgöra). I valet av ord ser man hur den gemensamma kunskapen gör att man använder ett vagt, allmänt ordval (*stuff, things*), ord som passar när förhållandet är personligt och avslappnat. Man använder i hög

grad ord som refererar till den omedelbara närheten (*this, that, them, down, etc.*) handlingsinriktat tal, **samtalsmarkörer** (*oh right, oh yeah*) och utelämnande av subjekt såsom i (*It looks cleaner again*) och (*I only cleaned it*), det finns även många sammandragningar av subjekt-verb. Relationen gör att de utan problem kan vara uppriktiga med varandra. Uppriktighet är oproblematiskt i personliga förhållanden. Lång tystnad är heller inget problem (14 sekunder).

I en annan typ av genre, beslutsfattande för framtida agerande, (alltså inte språk och agerande samtidigt som i förra utdraget) ser vi andra drag. I nästa utdrag gör ett gift par upp planer för semestern, platsen är hemmet, med finns också två nära släktingar på besök, förhållandet är också här personligt.

Husband	Mm, that's interesting, there's two places offering deals at the same hotel, let's compare them.
	(6 seconds silence)
Wife	Bit dear.
Guest	Yeah one's by boat and one's by plane.
Husband	Oh I see.
	(7 seconds silence)
Husband	It's even the same picture they've got of the hotel.
Wife	Why don't you have a look and see if we should take the car or go on the train have look at the rough guide and see-
Husband	I think we should go by train.
Wife	Do you think, take the car to Felixstowe and go over on the boat?
Husband	Yeah we haven't got to worry about parking then and finding our way back.
Wife	Well have a look at the rough guide and see what it says about train travel.
Husband	I don't want to at the moment, I'm too tired.
Wife	Oh come on, do it.
Guest	I'll do it I will plan your holiday!
	(laughter)

Här är målet en serie beslut. Man tacklar problemen ett i taget, varje problem löses, lösningen godtas av deltagarna och beslut tas. Mönster med problemlösning är vanliga i skrift och visar sig i form av en regelbunden följd, man uttrycker ett problem, reagerar på det, utvärderar

reaktionerna och löser problemet. Det finns många likheter med problemlösning i tal. I detta utdrag är den gemensamma kunskapsgraden hög om man tittar på övergripande mål men lägre i och med att den äkta mannen sitter med resebroschyren, som bara han kan se i detta stadium. Stämningen är avslappnad och informell. Det verkar som om tystnader bara accepteras under tiden broschyren läses, (språk-under-aktivitetsfasen) annars är samtalet igång. Förslag från individer är viktiga för att närma sig målet. Dessa förslag är både väl uttryckta och uttrycks också mer informellt (*Mm that's interesting ... let's, Why don't you ..., I think we should ..., Do you think ...,* man använder också verbformer i imperativ).

Två utdrag har jämförts och det är tydligt att det finns likheter (informella, privata miljöer) men det finns viktiga skillnader. Dessa skillnader (när det gäller mål, scenarier och miljöer, men även språkskillnader) gör det möjligt för oss att klassificera dem som två olika typer av "text" som kan användas när man gör kursplaner för språk och som idéer för läromedel. De kan även användas för att förstå interaktion i testsituationer. Talspråk behöver inte vara oorganiserat och vagt, det kan förstås, beskrivas, klassificeras och systematiseras för undervisningsändamål, precis som skriftspråk. Det är bara det att vi inte har de vanliga ledtrådarna, det som gör det lättare att dela upp och arbeta med skrivna texter. (Kapitelrubriker, stycken, meningar, rubriker, mellanslag osv.)

5 Praktiska resultat

För att skapa en kursplan för talspråk eller för att förstå talspråk ur undervisnings- och testningsperspektiv bör man:

- Spela in en rad samtal där alla viktiga vardagsgenrer finns representerade, utvalda med tanke på mål och förhållande mellan talarna, sådant som är relevant för språkinlärare (möten inom servicesektorn, sociala möten). Utformningen av innehållet är viktigare än mängden inspelningar.
- Transkribera utdrag av inspelningarna för att belysa de nyckeldrag som diskuterats ovan.
- Organisera och gradera samtal från enklare situationer (köpa småsaker såsom frimärken eller en tidning) till mer komplexa situationer (boka flyg, hyra en bil).
- Lista nyckeldragen i varje samtals scenario (vägbeskrivning: stanna någon på gatan → fråga → få beskrivning → kontrollera att man förstått → tacka, säga hej då. Eller om man är den som ger beskrivning: fråga hur väl personen känner till området → fråga

om de går eller kör bil → förklara vägen → kontrollera att de förstått, upprepa instruktioner om det behövs → säga hejdå).

- Identifiera viktiga språkliga delar (grammatik, ordförråd, samtalsmarkörer, etc.) som är typiska för varje samtal, grundade på nyckeldragen som nämnts tidigare och som utgör olika genrer.
- Gruppera utdrag som har liknande språkdrag, eller liknande mål, eller där förhållandena liknar varandra. Detta kommer att underlätta undervisningen.
- Jämföra och kontrastera utdrag, jämföra scenarier i liknande men ändå olika miljöer (lämna ett plagg på kemptvätt jämfört med lämna in en film för framkallning).

... och framförallt: ha roligt när ni studerar talspråk, det är fascinerande!